

УДК 94(477.83)«1944/48»

I-48

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

**НАПАДИ ПІДРОЗДІЛІВ УПА НА ОБЛАСНІ,
МІСЬКІ ТА РАЙОННІ ЦЕНТРИ У ВО-4 «ГОВЕРЛЯ»
(1944 – 1948)**

На основі невідомих і маловідомих документів у статті висвітлюється один із тактичних прийомів українських повстанців у протистоянні з радянською владою – напади на обласні, міські та районні центри. Доведено, що саме вони стали одним із ефективних засобів, який перешкоджав швидкій радянській західноукраїнського краю. Здійснено приблизні підрахунки проведених нападів у ВО-4 «Говерля». Виявлено, що найбільша кількість нападів припадала на Станіславську область, більше того – мали місце напади на сам обласний центр. Виокремлено основні види та завдання нападів.

***Ключові слова:** напади, ОУН, УПА, ВО-4 «Говерля», репресивно-каральна система.*

Постановка проблеми. Кожний рік, який віддаляє сучасника від подій 1940 – 1950-х рр., збільшує актуальність об'єктивного та неупередженого дослідження історії українського визвольного руху. Відтак, незважаючи на доволі значний історіографічний доробок, дослідження цих питань не втрачає актуальності. Доцільно наголосити: форми та методи боротьби у протистоянні радянської влади з українським визвольним рухом диктувалися правом сильного. За умов тоталітарного сталінського режиму нетерпимість до інакомислячих усувало підґрунтя для розгортання дискусій. Актуальність висвітлюваних питань зумовлена також недостатнім розкриттям в історіографії досліджуваної проблеми.

Аналіз останніх досліджень. Окреме дослідження, яке було б присвячене проблемі проведених нападів на обласні, міські та районні центри у ВО-4 «Говерля» (1945 – 1948), відсутнє. Деякі аспекти натрапляємо в узагальнювальних працях з історії українського визвольного руху. Перше комплексне дослідження форм і методів протистояння репресивно-каральної системи з українським визвольним рухом опублікував І. Білас [1]. Опрацювавши цілий пласт засекречених матеріалів, автор розкрив не тільки практичну діяльність органів МДБ, але й зупинився на заходах, які використовували ОУН і УПА, щоб перешкодити радянській Західній Україні. Для вивчення проблеми важливими є також праці львівського історика Ю. Киричука [4]. У своїх монографіях дослідник висвітлює особливості підготовки та проведення нападів відділів УПА на осередки радянської адміністрації. З-поміж досліджень, у яких порушуються питання використання нападів відділів УПА на обласні, міські та районні центри, варто виокремити роботи А. Кентія [2; 3]. Зазначені аспекти знайшли подальший розвиток у монографії А. Русначенка [6]. Заслуговують на увагу також збірники нових матеріалів, опубліковані В. Сергійчуком [7]. Однак у вказаних роботах заявлений аспект здійснення нападів на обласні, міські, районні центри у ВО-4 «Говерля» не знайшов окремого цілісного висвітлення.

Мета статті – на основі невідомих та маловідомих архівних документів розкрити специфіку використання нападів з боку українських повстанців на обласні, міські та районні центри у ВО-4 «Говерля» (1944 – 1948).

Підрозділи УПА, які дислокувалися поруч із населеними пунктами, особливо районними та обласними центрами, здійснювали постійні напади, обстріли для внесення паніки, тримання радянського партійного активу у постійній напрузі. Доцільно зазначити: українські повстанці, здійснюючи напади на міські та районні центри, переслідували також іншу мету – примусити радянську владу постійно дислокувати у цих осередках значні військові резерви для відбиття ймовірного нападу. Тим самим сільська місцевість, яка була базою українського визвольного руху, фактично залишалася без пос-

тійної військової присутності. Окрім цього після нападу на обласні, міські, районні центри перед учасниками відділів, які наступали, ставили такі завдання: 1) ліквідувати місцевий гарнізон; 2) звільнити заарештованих; 3) знищити співробітників РВ НКВС, НКДБ і радянських партійних працівників району; 4) захопити продовольство військових установ, склади з бойовими припасами, лікарень, тощо. Для ефективного виконання усіх поставлених завдань кожен напад на районний центр та інші важливі об'єкти ретельно готувався. Тільки після збору усіх необхідних свідчень (місць дислокації стратегічних об'єктів, адміністративних установ, відділів НКВС-НКДБ, шляхи підходу і відходу) керівником відділу разом із іншими членами обговорювався план нападу на вибраний об'єкт. У плані передбачалися мета й завдання нападу, тобто, що потрібно знищити, захопити чи ліквідувати, проводився розрахунок необхідної зброї, сили для прикриття. Водночас обдумувалися способи перекриття всіх виходів із райцентру чи іншого об'єкта шляхом виставлення засідок із кулеметами, щоб не допустити в той чи той населений пункт військового підкріплення з сусідніх районів. Передбачався також конспіративний відхід після нападу і ведення бою з військовим підкріпленням на випадок переслідування. Склад відділу для нападу розбивався на декілька частин: а) ударну групу, до завдання якої входило знищення гарнізону та інших збройних пунктів у райцентрі чи селі; б) групу підричників для знищення засобів зв'язку, підриг мостів, промислових та інших підприємств, захоплення чи знищення документів у закладах, пограбування складів, магазинів, кас, банків інше; в) групу оточення й прикриття; г) резервну групу, яка за необхідності надавала допомогу першій чи другій групі, а також підбирала поранених членів нападу. Керівник відділу і його штаб перед нападом обумовлювали сигнали й паролі між групами та окремими бійцями. Призначалися місця збору після нападу і запасні пункти на той випадок, якщо хто-небудь із повстанців відійшов від своєї групи і не з'явився на місця збору до назначеного часу. Виділялися провідники із членів відділу чи учасників ОУН, які проживали легально і добре знали підходи до об'єктів [VII, арк. 112 – 113]. Перед нападом

проводився ретельний інструктаж керівників відділів. Ґрунтовний та повний інструктаж усіх бійців, залучених до акції, проводився перед самим виходом. При цьому кожній групі давалися конкретні завдання, всіх бійців знайомили з умовними сигналами, паролями, їм повідомлялося місце збору та запасні пункти зв'язку. При підході до об'єктів першою вступала у дію група оточення, яка перекривала всі дороги, виставляючи в попередньо визначених місцях засідки з одним чи декількома кулеметами в кожній. Потім ішли ударна та інші групи для безпосереднього виконання завдання стосовно нападу на об'єкти. Резервна група розташовувалася поряд з основними групами, щоб у випадку необхідності прийти на допомогу. Після здійснення або ж зриву нападу повстанці за раніше обумовленим сигналом (переважно ракетою) конспіративно відходили від об'єкта, роблячи при цьому потрібні маневри для уникнення переслідування [VII, арк. 114].

За нашими підрахунками, саме на Станіславщині була найбільша кількість нападів на міські та районні центри у цілій ВО-4 «Горверля». Тут практично не було районного центру, який би не зазнав нападу (окремі навіть кілька разів) повстанського відділу у вересні – грудні 1944 р. [XV, арк. 85]. За підрахунками самого підпілля, до вересня 1945 р. відділи УПА здійснили понад 200 наскоків на райцентри у західних областях УРСР і бази, а на деякі з них по два – три рази [XV, арк. 130]. Варто відзначити: радянська партійна статистика намагалася применшити розмах, масштаби розгортання Руху опору. Тому, наприклад, звітувалось, що впродовж серпня – грудня 1944 р. на теренах Дрогобицької області (ВО-5 «Маківка») українські націоналісти здійснили 415 збройних акцій, 234 рази вступали у відкриті сутички з противником і здійснили лише чотири наскоки на районні центри (Комарно, Нові Стрілища, Сколе, Журавно), 16 нападів на промислові підприємства, при цьому спецоргани вбили 406 учасників облав [5, 330, 362]. Натомість за підрахунками чекістів на Станіславщині впродовж 1944 р. відділи УПА напали на 10 райцентрів: Бородчани, Войнилів, Лисець, Тлумач, Солотвино, Більшівці, Жовтень, Коршів, Яблонів, Тисмениця, при цьому на Тисме-

ницю і Жовтень нападали двічі. Проте, за нашими підрахунками, нападів на міські та районні центри було у десятки разів більше. Таким чином, репресивно-каральні органи у внутрішній статистиці наводили у рази применшені дані. Уже в іншому документі зі Станіславщини зазначалося, що з серпня 1944 р. до січня 1945 р. зафіксували 22 випадки нападів на райцентри [I, арк. 143]. Ще одним свідченням применшення чисельності нападів є доповідь начальника Станіславського обласного НКВС Завгороднього (8.12.1944 р.), в якій він обмовився, що тільки на Тисменицю відділи УПА напали 5 разів. Слід відзначити, що відділи УПА двічі (1944 і 1945) нападали на обласний центр Станіслав. Подібних випадків нападів на обласні центри в інших областях не зафіксовано.

Для порівняння з радянськими чисельними характеристиками наведемо відомості керівництва повстанського руху. 22 жовтня 1945 р. біля с. Сукіль Козаківської сільської ради, що тепер у складі Болехівської міської ради Івано-Франківської обл., відбулася велика конференція керівництва Карпатського краю ОУН. На ній М. Твердохліб підсумовував, що впродовж 1944 р. на терені Станіславської області УПА здійснила 27 нападів на райцентри, а до серпня 1945 р. провела майже 60 нападів. УПА в основному вели оборонні бої, бо більшовики постійно проводили операції. У цих боях на Станіславщині в 1944 – 09.1945 р. вбито 4 особи зі штабу ВО-4, 4 курі-нних, 9 сотенних, 3 потрапили у полон, загинули і потрапило у полон 35 чотових з ВО-4 «Говерля» [VI, арк. 212].

Крім нападів більших відділів УПА на райцентри, повстанці часто робили турбувальні наскоки або обстріли райцентри з кулеметів та мінометів. За даними спецорганів, у період від серпня 1944 р. – до січня 1945 р. відділи УПА піддали кулеметно-мінометному обстрілу 6 райцентрів: Заболотів, Галич, Коршів, Чернолиця, Отинія, Яремча [V, арк. 44]. Відзначимо, що інтенсивні напади на райцентри Станіславщини відбувалися як помста за загибель керівництва підпілля (1 листопада 1944 р.) [XIV, арк. 64а – 65].

Водночас підпільники розглядали напади на райцентри не тільки як бойові акції, але й пропагандистські завдання. Зокрема, О. Андру-

сейко-»Аркадій» наголошував: «Кожну бойову акцію повстанського відділу на райцентри й інші осередки використовувати також у пропагандивному відношенні. Теренові провідники, обговорюючи плян акції, з відповідним командиром мусять на цю справу звернути увагу. Вони повинні про таку акцію повідомити свого референта пропаганди й вимагати його участі в обговорюванні пляну акції. Пропагандист забезпечує відділ листівками, лозунгами» [XII, арк. 269].

У процесі дослідження вдалося віднайти відомості про майже 100 нападів на міські, районні та обласні центри. Характерною особливістю є й те, що партійні документи та документи репресивно-каральних органів подавали не лишень різну чисельність нападів на райцентри, але й по-різному описували їх, подаючи відмінні цифри власних і націоналістичних втрат. Знаковим став напад на райцентр Сколе. Так, за однією із версій, о 7⁰⁰ 7 жовтня 1944 р. місто було оточене відділом чисельністю 500 бійців, очолюваним «Зеленчуком» і «Бурлакою». На озброєнні мали міномети, станкові ручні кулемети, автомати, гвинтівки, гранати. Першим бій прийняв обслуговуючий персонал госпіталю (дислокований у місті), РВ НКВС і НКДБ воєнком. У результаті якого загинули чотири особи, поранень зазнали дві, взято у полон одну (охоронець воєнкома). Гарнізон у м. Сколе мав чотирьох убитих. На ліквідацію повстанців, які оточили м. Сколе, вислали маневрену групу і одну комендатуру 13 прикордонного відділу. При підході цих військ повстанці відійшли у ліс. Прочісуючи лісовий масив, 7 жовтня 5 комендатура натрапила на упівців та розпочала з ними бій, у результаті якого загинули 50 осіб, у полон потрапили дві, вбито 15 коней. Радянські втрати: поранені два офіцери і шість рядових. Із них чотири підірвалися на мінах. У зв'язку з настанням темряви прохід замінованою місцевістю ускладнювався, тому до ранку переслідування призупинилося. Для розшуку вийшло 3 прикордонні комендатури і одна маневрена група 13 прикордонного відділу (разом до 400 бійців) під командуванням начальника відділу полковника Верещагіна [IV, арк. 18, 20]. Групи 4 і 5 комендатури прикордонних військ у результаті бою нібито розбили відділ, з якого загинули 126, у полон потрапили 28 бійців;

захопили два міномети 92м/м, три станкові кулемети, три ручні кулемети, 53 гвинтівки, один автомат, 35 000 патронів, захопили 43 коней, а 32 коней вбито. Під час операцій вбито трьох бійців прикордонних військ НКВС, 14 осіб поранено, залишки відділу розсіялися на дрібні групи і сховалися у лісах [III, арк. 32 – 33; VIII, арк. 15 – 16; IX, арк. 3; XII, арк. 109 – 110].

В іншому документі зазначалося, що о 5.00 7 жовтня на райцентр Сколе із трьох сторін напав відділ чисельністю у 500 – 600 осіб, озброєний гвинтівками, кулеметами, мінометами і гранатами. Дороги до райцентру повстанці відрізали, на відстані кілометра від школи відділ обстріляв чотири автомашини 61 полку з охорони з.д. об'єктів. У результаті операції було поранено старшого лейтенанта і двох водіїв, вбито одного бійця. Відділ захопив два станкові кулемети, два міномети, продукти, майно й бойові припаси. Чекісти звітували, що всі атаки відбито. Для цього було викликане підкріплення прикордонних військ (чисельністю 300 осіб) [II, арк. 46, 48].

Інший опис тієї ж події 7 жовтня 1944 р.: відділ у кількості до 100 осіб під керівництвом сотника «Ворона» здійснив напад на м. Сколе. Відділ обстріляв приміщення РВ НКДБ, НКВС, райком партії і райвійськкомат. Бій тривав із 5 до 10 годин ранку. У результаті загинули три особи і декількох поранили. Із радянської сторони втрати склали чотири особи, дві особи поранені [X, арк. 37зв.]. Повстанці наступали на місто двома групами по 50 осіб із південної і східної сторін. Перша група повстанців обстріляла приміщення РВ НКДБ і НКВС, відтак відступила до лісу, спаливши на шляху будинок на околиці міста. Друга група проникла у центр міста, обстріляла приміщення райкому КП(б)У і райвійськкомату, а потім також відійшла в ліс. У результаті нападу було вбито три особи, одну особу захопили і доставили у РВ НКДБ, було також декілька поранених [XI, арк. 61]. Під час бою повстанці обстріляли колону автомашин, унаслідок чого загинули лейтенант і шофер. Для ліквідації відділу у м. Сколе прибула група бійців прикордонної комендатури військ НКВС, які почали прочісування лісового масиву навколо міста [XI,

арк. 61зв.]. Загалом нам вдалося віднайти п'ять відмінних описів нападів на м. Сколе.

Серйозну активність проявляв відділ М. Москалюка-«Спартана». У ніч на 19 березня 1945 р. відділ чисельністю приблизно 150 бійців під керівництвом сотенного «Спартана» здійснив напад на райцентр Печеніжин. Гарнізон у складі 40 бійців, який перебував там разом із радянським партійним активом, відійшов у сторону м. Коломия, втративши вбитими двох червоноармійців. Прибулі до Печеніжина військові підрозділи Коломийського гарнізону зав'язали з відділом бій, в ході якого повстанці відступили [V, арк. 115]. В іншому документі зазначалося: у нападі на райцентр Печеніжин в ніч на 19 березня 1945 р. взяли участь приблизно 200 бійців, які мали на озброєнні, крім автоматів і гвинтівок, шість станкових кулеметів і два ротні міномети. У момент нападу гарнізон складався з 45 бійців, які втратили двох осіб вбитими, не прийнявши бою, вони відійшли у м. Коломия. При виїзді гарнізону із Коломиї до Печеніжина відділ не був виявлений. У ніч на 21.03.1945 р. тим же відділом було здійснено напад на райцентр Печеніжин, у якому повстанці цілком спалили сім приміщень, підготовлених для переходу радянсько-партійних організацій, а приміщення колишньої тюрми, де мали розміститися РВ НКДБ і НКВС, підірвали. У ніч на 5 квітня 1945 р. відділ сотенного «Спартана» чисельністю майже 200 бійців здійснив повторний напад на райцентр Печеніжин. Гарнізон, який там дислокувався, спільно із оперативним складом РВ НКВС-НКДБ і радянським партійним активом зав'язали бій, який тривав понад дві години. У ході бою повстанці тричі йшли в атаку: вбитий один і поранений один червоноармієць, а також підпалене приміщення РайНО [I, арк. 67].

7 листопада 1945 р. повстанці куреня «Хмари» здійснили вилазку у м. Станіслав із метою створення паніки та зриву святкування чергової річниці Жовтневої революції. Підготовкою операції керував курінний «Хмара», який дав завдання командирі своєї розвідки «Тряпка» (колишній військовослужбовець ЧА) зібрати всі необхідні розвідувальні дані про м. Станіслав. Останній через розвідника

«Миш», спеціально скерованого до обласного центру, та з допомогою дівчат-учасниць легальної жіночої сітки ОУН, які проживали у місті, здобув необхідні розвідувальні дані [VII, арк. 114]. Після цього «Хмара» виділив із складу куреня чоту «Явора», яка провела операцію по місту Станіславу відповідно до поставлених завдань. Із складу чоти «Явора» було створено три ударні групи, якими командували чотовий «Явір», чотовий «Їжак» і один ройовий. Напередодні операції всі бійці, виділені для участі у нападі, отримали автоматичну зброю. Завдання повстанцям полягало у такому: конспіративно проникнути у Станіслав із трьох сторін, наблизитися якомога ближче до центру міста і за умовним сигналом чотового «Явора» (червона ракета) відкрити вогонь із усіх видів зброї по адміністративних спорудах, підприємствах та інших об'єктах, біля яких опиниться група у той момент, коли «Явір» подасть сигнал. Усі інші повстанці на чолі із курінним «Хмарою» після виходу ударних груп мали розташуватися на околиці Чорного лісу зі сторони міста Станіслав і прикривати відхід бійців після виконання завдання. Перша група на чолі з «Явором» проникла у м. Станіслав зі сторони с. Загвіздя Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. і дійшла до пошти, друга на чолі із «Їжаком» увійшла у м. Станіслав зі сторони с. Хриплин, тепер у складі м. Івано-Франківськ і діяла в районі залізничної станції, третя – конспіративно зайшла у м. Станіслав зі сторони с. Ямниця, діяла у районі спиртзаводу [VII, арк. 115]. За обумовленим сигналом повстанці відкрили сильний кулеметно-автоматний вогонь, після чого кожна група самостійно поверталася у заздалегідь вказане місце, з'єднавшись із основним відділом [VII, арк. 116].

Висновки. У протистоянні радянської адміністрації з визвольним рухом використовувалися різноманітні форми та методи. Одним із найбільш часто застосовуваних прийомів з боку відділів УПА стали напади на обласні, міські та районні центри. У процесі роботи вдалося виявити приблизно 100 таких нападів. Звісно, кожний із них характеризувався різним ступенем досягнення поставлених завдань. Особливістю наявної джерельної бази є наявність декількох варіантів описів одного й того ж нападу, які різняться численністю втрат

противника і власними втратами. Це ще раз доводить, що потрібно скрупульозно підходити до висвітлення тієї чи іншої події, залучаючи та зіставляючи при цьому усі наявні матеріали. У разі неможливості точного встановлення фактів доцільно опиратися на визнання кожною зі сторін власних втрат, водночас порівнюючи їх із чисельністю вилученої зброї. З роками боротьби відбувалася тенденція до зменшення нападів.

Перспективним напрямом дослідження є вивчення особливостей, підрахування чисельності нападів на обласні, міські та районні центри теренах Львівського і Подільського країв ОУН.

Джерела та література

- I. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 55 (1953). – Спр. 5. – Т. 1.
- II. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 65 (1953). – Спр. 5.
- III. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 67 (1953). – Спр. 2. – Т. 1.
- IV. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 87 (1951). – Спр. 42. – Т. 1.
- V. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 106 (1954). – Спр. 1.
- VI. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т. 1.
- VII. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56.
- VIII. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 22.
- IX. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 79.
- X. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 26.
- XI. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 36.
- XII. ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 2. – Спр. 21.
- XIII. ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 67.
- XIV. ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 155.
- XV. Чижевський В. Організація військової праці ОУН / В. Чижевський / Архів ЦДВР (у стадії опрацювання). – 136 арк.

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. / Іван Білас. – К. : Либідь: Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.

2. Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946 – 1956 рр.) / Анатолій Кентій. – К. : Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.

3. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. / Анатолій Кентій. – К. : Інститут історії України НАН України, 1999. – 220 с.

4. Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ століття : ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів : Добра справа, 2003. – 464 с.

5. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / [за ред. С. Кульчицького]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – 496 с.

6. Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках / Анатолій Русначенко. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2002. – 519 с.

7. Сергійчук В. Український здвиг : Прикарпаття. 1939 – 1955 рр. / Володимир Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

Ильницький Василь. Нападения подразделений УПА на областные, городские и районные центры в ВО-4 «Говерла» (1944 – 1948). На основе неизвестных и малоизвестных документов в статье освещается один из тактических приемов украинских повстанцев в противостоянии с советской властью – нападения на областные, городские и районные центры. Доказано, что именно они стали одним из эффективных средств, который препятствовал быстрой советизации западноукраинского края. Осуществлен приблизительные подсчеты проведенных нападений в ВО-4 «Говерла». Выявлено, что наибольшее количество нападений приходилась на Станиславскую область, более того – имели место нападения на сам областной центр. Выделены основные виды и задачи приступов.

Ключевые слова: приступы, ОУН, УПА, ВО-4 «Говерла», репрессивно-карательная система.

Ilnytskyi Vasyl'. Attacks of UPA Units on Regional, City and District Centers in PA-4 «Hoverlia» (1944 – 1948). The tactic of Ukrainian insurgents' confrontation with the Soviet authorities – attacks on regional, city and district centers is discussed in this article on the basis of unknown and little-known documents. They have been proved to be one of the effective means that prevented rapid Sovietization in western region. About 100 of such attacks were found in the process of this research. It is discovered that most of the attacks were made on Stanislavsky region, moreover – there were attacks particularly on the regional centre. The main types and aims of attacks are determined.

Keywords: attacks, OUN, UPA, PA-4 «Hoverlia», Carpathian region, repressive and punitive system.